

УДК 911.3

Омельченко Н.В.
асистент кафедри соціально-економічної географії
Херсонський державний університет

ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ПЕРЕБІГУ УРБАНІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В ХЕРСОНСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Дана стаття присвячена короткому аналізу історико-географічних передумов урбанізації на території Херсонської області. Показані основні чинники, що впливали на розвиток урбанізаційних процесів в Херсонській області. Виявлено важливий вплив природно-географічного та соціально-економічного чинників на розвиток урбанізації.

Ключові слова: урбанізація, історичний аналіз, місто, село, Херсонська область.

Омельченко Н.В. Историко-географические предпосылки протекания урбанизационных процессов в Херсонской области

Данная статья посвящена краткому анализу историко-географических предпосылок урбанизации на территории Херсонской области. Показаны основные факторы, которые влияли на развитие урбанизационных процессов в Херсонской области. Выявлено важное влияние природно-географического и социально-экономического факторов на развитие урбанизации.

Ключевые слова: урбанизация, исторический анализ, город, село, Херсонская область.

Omelchenko N.V. Historical and geographical background of urbanization processes in the Kherson region

This article is devoted to a brief analysis of historical and geographical preconditions urbanization in Kherson region. Are shown the main factors which influenced the development of the urbanization process in the Kherson region. Revealed important influence natural geographical and socio-economic factors on the development of urbanization.

Key words: urbanization, historical analysis, city, village, Kherson region.

Постановка проблеми. Вивчення феномена урбанізації за визначенням передбачає звернення до історії безпосередньо населених пунктів, які мали офіційний статус міста, і навіть не тільки всієї сукупності міських поселень, а й села [3].

Історичний аналіз необхідний для розуміння сучасних урбаністичних процесів і передбачення тенденцій їх розвитку. Нехтування цим аналізом теоретично і практично роззброює дослідника. При проектуванні міст і систем розселення зараз сильно зростає роль евристичних підходів: творча інтуїція, заснована на розумінні суті проблеми, вміння залучити потрібний аналог часто дають більше, ніж найбільш копінки розрахунки. Для сучасних аналітичних і перспективних розробок важливо знати економіко-географічний досвід міст: як створювалися міста, як складалося і змінювалося їх економіко-географічне положення, як формувалися смуги, зони, згустки

інтенсивної урбанізації. Знання минулого дозволяє краще передбачити тенденції, структуру, параметри майбутнього [4].

Міста як економічні й інституційні ядра у певному географічному ареалі виникають там і тоді, де для цього з'являються відповідні сприятливі умови: природно-кліматичні, ресурсно-демографічні, культурно-релігійні та інші. Інакше кажучи, для появи міста потрібний відповідний рельєф місцевості, близькість водної артерії, певний мінімум працездатного населення, якісь важелі економічного примусу, наявність об'єднуючих символів [3].

Тому важливо звернути увагу саме на найбільш значущі чинники впливу, без врахування яких зростання ролі міських поселень, поширення міського образу життя та інших складових урбанізації на Півдні, а зокрема в Херсонській області, залишаться малозрозумілими.

Аналіз публікацій та досліджень. Дослідження будь-яких об'єктів та процесів перед-

бачає, перш за все, осмислення історичного підґрунтя. Фундаторами вже на сьогоднішній день визнаного усіма напряму геоурбаністика, можна вважати таких науковців як Блажко Н.І., Заставний Ф.Д., Коваленко П.С., Лаппо Г.М., Мохначук С.С., Перцик Є.Н., Пістун М.Д. та ін., проте проблемою саме історичної урбаністики займалися та займаються науковці-історики такі як Константінова В.М., Тронько П.Т. та ін.

Формулювання цілей статті. Метою даної статті є дослідження історичних аспектів урбанізації на території Херсонської області та виявлення основних чинників, що впливають на розвиток урбанізаційних процесів в Херсонській області.

Виклад основного матеріалу дослідження. Великою мірою визначали хід історичного розвитку – природні умови. Вплив природно-географічного чинника на урбанізаційні процеси є досить значним, зокрема, мається на увазі вплив на формування самої мережі міських поселень; на можливості комунікації як у межах самої цієї мережі, так і в «системі координат» «село-місто»; на принципи облаштування «міського простору» – від планування забудови населених пунктів до характеристик будівельних матеріалів, з яких зводились споруди; на рівень привабливості і Південної України в цілому, і безпосередньо її міських поселень для переселенців з інших регіонів і країн; на добробут населення, його господарську діяльність і на спеціалізацію окремих міських поселень; на формування особливостей ментальностей, звичаїв і традицій [3].

Херсонська область розташована на півдні України, в межах Причорноморської низовини, в степовій зоні, по обох берегах нижньої течії Дніпра. Вона омивається Чорним і Азовським морями, а також Сивашем (Гнилим морем). Для правобережжя області характерні балки, для лівобережжя – неглибокі і замкнуті зниження (поди). Сім піщаних арен між Каховкою і Кінбурнською косою займають близько 200 тис. гектарів.

Вздовж морського узбережжя є піщані острови, півострови й коси, найбільшими з яких є Джарилгацький острів, півострів Єгорлицький Кут, Тендрівська коса. В сушу врізаються Дніпровський лиман і Тендрівська,

Каргинська, Каланчацька, Перекопська та інші затоки [2].

З корисних копалин на території області є цементні й цегляно-черепичні глини, що поширені в Білозерському, Генічеському, Каланчацькому районах, мергель (залягає поблизу Берислава, Каховки, села Калінінського Великоолександрівського району), вапняк (у Великоолександрівському, Високопільському та Бериславському районах), будівельний пісок (у Білозерському районі), сіль (на території Голопристанського, та Генічеського районів), торф (у Голопристанському районі).

Клімат області помірно континентальний, посушливий. Влітку сюди надходять повітряні маси з Північної Африки, Малої Азії й Балканського півострова, взимку – маси арктичного повітря, що спричиняють ранні осінні й пізні весняні заморозки [2].

Зрозуміло, що сприятливі природні умови на території Херсонської області стали поштовхом для виникнення перших поселень, що ведуть свій відлік, починаючи з часів пізнього палеоліту (20-12 тис. років тому).

Однак, на розвиток сучасної території вплинув не тільки природний фактор, але і місцеве населення, кочові племена, що здійснювали загарбницькі дії в межах даної території, іноземні колоністи, що заселяли Південь України, водночас стримуючи переселення в цю місцевість селян-утікачів, в цілому політика держави, в складі якої знаходився південноукраїнський регіон.

Потужним чинником і економічного розвитку, і урбанізаційних процесів було заселення південноукраїнського регіону. Скасування кріпацтва відкрило нову сторінку в історії заселення Південної України. Втрата в результаті реформи селянством імперії помітної частини надільних земель, подальше скорочення земельних наділів внаслідок природного приросту населення, зростання повинностей, платежів та орендної плати (що нерідко перевищувало прибутки), доведене до крайності розорювання земель, зниження оплати праці штовхали селянство інших регіонів Російської імперії до переселення на Південь. Адже в регіоні відчувалася гостра нестача робочих рук, і він вважався «багато-земельним» у порівнянні з основними регі-

онами виходу мігрантів (Лівобережною та Правобережною Україною, Центральним Чорноземним районом) [3]. Тому ще в дореформений період поміщики використовували працю наймитів. Це були переважно зубожілі селяни з північних губерній України, яких злидні гнали на заробітки. Близькість до Південної України була одним із чинників, що обумовили саме таку географію основних регіонів виходу переселенців.

У зв'язку з цим, в краї зростали нові міста й містечка. Так, напередодні реформи 1861 року в Олешках мешкало 6,5 тис., Бериславі – 6,6 тис. чоловік. Тут виникло чимало невеликих підприємств, головним чином для переробки сільськогосподарської сировини [2].

З часом херсонські степи стали «золотим дном», хлібним краєм. В останній чверті XIX ст. Херсонська губернія посідала перше місце серед губерній Новоросії по освоєнню земель [2].

Лише в кінці XIX ст. Україна стикнулася з таким феноменом як урбанізація, на що вплинули домінуючі уявлення про Україну як «простір села», а також примітивізований погляд на урбанізацію як явище пануючої влади та науковців української діаспори.

XX ст. як для Херсонщини, так і для всієї держави, ознаменувалося значними історичними подіями. Револьюційні та військові дії нанесли свій відбиток на формування сучасної території області та свідомості суспільства.

Післявоєнний період у житті трудящих характеризується широким розмахом житлово-комунального і соціально-культурного будівництва. Економіка Херсонщини була важливою частиною загального народногосподарського комплексу країни. Її заводи і фабрики були тісно зв'язані з багатьма підприємствами інших економічних районів СРСР.

У цей час на карті області з'явилися нові міста і селища: Нова Каховка, Біла Криниця, Кар'єрне, Мирне, Партизани та багато інших. Розширюється водопровідна й каналізаційна мережа, збільшується кількість механічних пралень і бань, готелів і перукарень, удосконалюється міський транспорт. На початку 50-х років тільки в Херсоні, Бериславі, Каховці й Генічеську діяли невеличкі міські водопр-

води загальною протяжністю 31,1 км. У 1971 водопровід мали вже шість міст, водопровідна мережа перевищила 435 км. З 1956 року почалася газифікація міст і сіл Херсонщини. Після 1963 року в зв'язку з надходженням природного щобелинського газу можливості для газифікації населених пунктів області збільшилися. Загальна протяжність газопровідної лінії у 1971 році досягла 70 кілометрів.

У зв'язку з будівництвом Каховської ГЕС і утворенням Каховського водосховища у порівняно короткі строки при великій матеріальній допомозі держави відбулося зселення понад 20 населених пунктів з низовинної місцевості на більш підвищену [2].

У Херсонській області, яка не належить до гіперіндустріальних регіонів України, частка міського населення за післявоєнний період в цілому зросла з 40,3% до 61,5% і ця тенденція зберігається [1].

Висновки. Цілком зрозуміло, що розглянутими історичними умовами далеко не обмежується той широкий спектр чинників, які так чи інакше відображалися на трансформаціях мережі міських поселень Південної України, на економічному, соціальному та культурному аспектах урбанізаційних процесів у регіоні, на специфіці його міського населення тощо [3].

Отже, місто як структуроутворюючий елемент суспільства і той каркас, який підтримує його життєздатність, потребує кардинальної зміни дослідницьких парадигм і методологічних підходів. Уведення його у контекст історичної локалістики дасть змогу відповісти на чимало запитань, які досі не дістали задовільного вирішення.

Херсонщина має досить насичену історією формування території та розвитку урбанізаційних процесів. Вплив багатьох чинників зумовив сучасний урбанізаційний стан даної області. Тому подальші дослідження урбанізації, відповідно до регіональної специфіки і масштабів розвитку різних форм міських поселень, з акцентом на сучасних трансформаціях та історії освоєння даного регіону дасть змогу всебічно розглянути його сутність, зрозуміти тенденції, а також значно оптимізувати територіальне управління розвитку міських поселень і міського середовища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Географія Херсонщини : навч. посібник / [Пилипенко І. О., Мальчикова Д. С., Єрмакова С. Л., Руденко М. М. та ін.]. – Херсон : ПП Вишемирський В.С., 2007. – 221 с.

2. Історія міст і сіл Української РСР : в 26-ти т. / Ін-т історії АН УРСР ; редкол.: Тронько П. Т. (голова) [та ін.]. – Київ : Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1967–1974. [Т. 21] : Херсонська область / ред-

кол.: О. Є. Касьяненко (голова) [та ін.]. – 1972. – 686 с.

3. Константінова Вікторія Миколаївна. Урбанізація: південноукраїнський вимір (1861-1904 роки): монографія / Вікторія Константінова; наук. ред. А. В. Бойко; Ін-т укр. археогр. та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, Запоріж. від-ня [та ін.]. – Запоріжжя : АА Тандем, 2010. – 594 с.

4. Перчик Е.Н. Географія городів (геоурбаністика) – М.: Высшая школа, 1991. – 319 с.